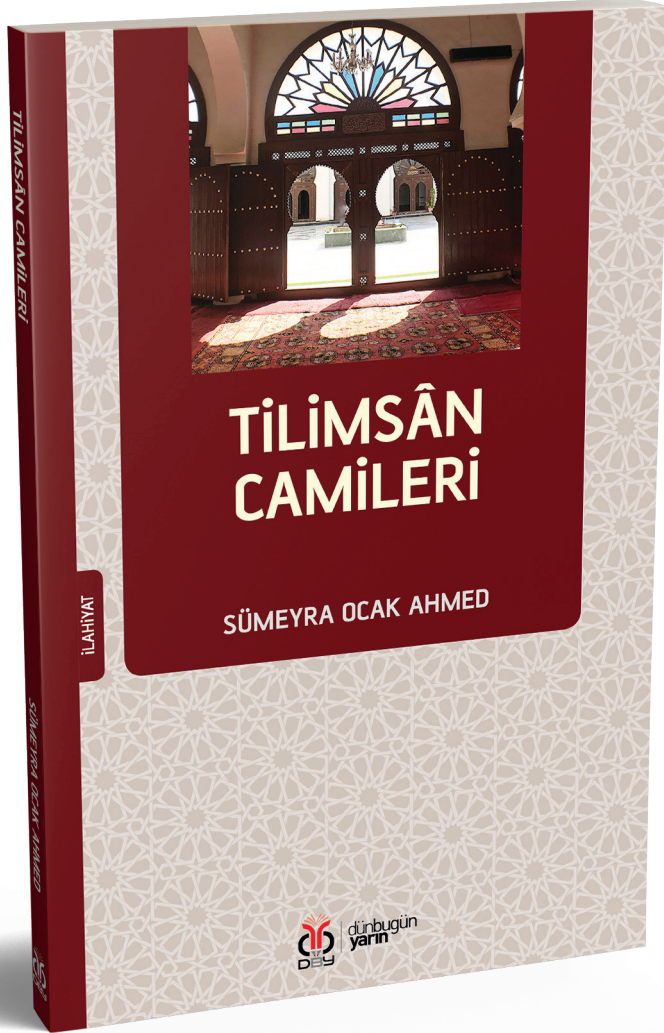

TİLİMSÂN CAMİLERİ

SÜMEYRA OCAK AHMED

Bu PDF dokümanı, kitabın bir kısmını içermektedir.
DBY okurları için özel olarak oluşturulmuştur.

“dün”den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

“dün”den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

© 2025, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 434
İlahiyat: 37

ISBN 978-625-5905-01-7
Sertifika No: 52315

Baskı Tarihi: İstanbul, 2025

Yazar:
Sümeýra Ocak Ahmed

Yayın Yönetmeni:
İrfan Güngörür

Dizi Editörü:
Seyyid Sancak

Kitap Editörü:
Süleyman Berk

Kapak/Mizanpaj:
DBY Ajans

Baskı/Cilt:
Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. A.Ş.
(Sertifika No: 46519)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Tilimsân Camileri

/ Sümeýra Ocak Ahmed (Dr. Öğr. Üyesi) ___ Editör: Süleyman Berk (Prof. Dr.)

İstanbul: DBY Yayınları, 2025.

120 s. ; 13,5 x 21,0 cm ___ (DBY Yayınları ; No. 434) ___ Dizin var

ISBN 978-625-5905-01-7

1- İlahiyat 2- Sanat Tarihi 3- İslâm Mimarisi

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu - Fatih / İstanbul
Tel.: +90 212 526 98 06
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

İçindekiler

Takdim	7
Önsöz	9
Giriş	13
Tilimsân Şehrinin Coğrafi Özellikleri ve Tarihçesi	21
1. Tilimsân Şehrinin Coğrafi Özellikleri	21
2. Tilimsân Şehrinin Tarihçesi	22
2.1. İslâm Öncesi Dönem	22
2.2. İslâmî Dönem	23
Tilimsân Camileri	29
1. Tilimsân Ulu Cami	29
2. Ağadir Minaresi	46
3. Sîdî Ebû'l-Hasan et-Tenessi Camii	49
4. Sîdî İbrahim el-Halevî	57
5. Sîdî İbrahim el-Mesmûdî Camii	65
6. Meşver Camii	70
7. Mansûre Camii	77
8. Sîdî Ebû Medyen Külliyesi	89
Değerlendirme ve Sonuç	109
Kaynakça	115
Dizin	119

Önsöz

Tilimsân Cezayir'in kuzeybatısında yer alan tarihi bir şehirdir. Zengin kültürel mirası, Mağrib-Endülüs tarzı mimarisi ve derin tarihî kökleriyle Kuzey Afrika'nın en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Şehir, antik çağlardan itibaren Kartacalılar, Romalılar, Berberîler, Araplar, Endülüs'ten göçen Yahudi ve Müslümanlar ile Osmanlılar gibi farklı medeniyetlerin etkisiyle şekillenmiştir.

Tilimsân şehrinin tarihi Kartacalılar ve Antik Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Roma döneminde Pomaria adıyla bilinen şehir önemli bir ticaret merkeziydi. Ancak şehir asıl yükselişini, 8. yüzyılda Arapların bölgeye gelişiyle yaşamıştır. İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte şehir, Berberî ve Arap hanedanların hüküm sürdüğü bir merkez hâline gelmiştir.

12. yüzyılda Murabıtlar Tilimsân'ı ele geçirmiş ve şehri önemli bir İslâmî kültür merkezi hâline getirmiştir. Ardından, 1145 senesinde Muvahhidler bölgeyi fethederek İslâmî ilim ve sanatın gelişmesini teşvik etmişlerdir. Tilimsân'ın en parlak dönemi ise 13. yüzyılda Zeyyânîler (Abdülvadîler) hanedanı tarafından yönetildiği zaman başlamıştır.

Zeyyânîler, 1236-1554 yılları arasında Tilimsân'ı başkent yaparak şehri bir kültür, ticaret ve sanat merkezi hâline getirmiştir. Bu dönemde şehir, Batı Akdeniz ve Sahra ticaret yollarının kesiştiği bir nokta olarak büyük bir zenginlik kazanmıştır. Şehrin kaderini etkileyen önemli bir olay da Endülüs'te o yüzyıllarda yaşanan siyâsî hareketlilik olmuştur. 11. yüzyılda Endülüs'te ilk olarak Tuleytula (Toledo) şehrinin düşmesi ile hız kazanan reconquista hareketi, 13. yüzyılda önemli şehirler Kurtuba (Cordoba) ve İşbîliye (Seville) şehirlerinin düşmesi ile büyük oranda hedefine ulaşmıştır. En son 15. yüzyıl sonunda son Müslüman toprağı olan Gırnata şehrinin kaybedilmesi ile de Endülüs'ten Mağrib topraklarına doğru olan peyderpey göçler, toplu göçlere dönüşmüştür. Bu yüzyıllarda gerçekleşen göçlerle, Endülüs'ten Tilimsân'a gelen Müslüman ve Yahudi muhacirler, şehrin bilim, sanat ve mimari alanlarında gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır.

1553-1554 yıllarında da Osmanlılar, Tilimsân'ı fethederek bölgeyi Cezayir Eyaleti'ne dâhil etmişler, Osmanlı yönetimi altındaki Tilimsân ticari ve kültürel önemini korumuştur.

1830 yılında Cezayir'i işgal eden Fransızlar, 1842'de Tilimsân'ı da ele geçirmiştir. Fransız sömürge yönetimi, bazı dinî yapıları yıkarak, İslâmî eğitimi ve Arapçayı yasaklayarak bölgedeki İslâmî etkiyi azaltmaya çalışsa da halk, kültürel kimliğini korumayı başarmıştır. Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde Tilimsân halkı önemli bir rol oynamış ve 1962'de Cezayir'in bağımsızlığını kazanmasıyla şehir tekrar özgürlüğüne kavuşmuştur.

Tilimsân, tarih boyunca birçok medeniyetin etkisiyle zenginleşmiş ve Kuzey Afrika'nın önemli kültürel ve tarihî merkezlerinden biri olmuştur. Günümüzde de Berberî, Arap, Endülüs ve Osmanlı mirasının izlerini taşıyan bu şehir, Cezayir'in en önemli şehirlerinden biridir. Bu çalışmada Mağrib ve En-

dülüs mimarîsinden önemli izler taşıyan Tilimsân camileri ele alınmıştır. İslâmî mimarinin en önemli yapılarından olan camiler Tilimsân'da da şehrin çehresini şekillendirmektedir. Farklı dönemlere ait olan camilerde en çok Mağrib ve Endülüs sanatının etkisi görülmektedir. Bu Tilimsân'ı Cezayir'in diğer şehirlerinden ayrılan bir özelliktir. Bu kadar tarihi bir şehir olmasına rağmen maalesef İslâmî dönemden kalan saraylar, bahçeler, medreseler, zâviyelerden geriye fazla bir şey kalmamıştır. Bu sebeple çalışmamızda camiler esas alınmıştır.

Fas Mimarisini araştırmak için başladığımız doktora sürecinde Mağrib mimarisinin şekillenmesinde ortak süreçler olduğu dikkatimizi çekmişti. Bu sebeple çalışmalarımızı yürütürken Fas ile birlikte Cezayir, Tunus ve Endülüs'ü de ziyaret etmiş, bölge mimarisini ve sanatını da yerinde görüp tahlil ederek çalışmalarımızı bu karşılaştırmalarla şekillendirmiştik. Tilimsân da bu çalışmalar esnasında ziyaret ettiğimiz ve hayran kaldığımız şehirlerden biriydi. Cezayir'in diğer şehirlerinden farklı olarak burada tam bir Endülüs ve Fas havası hâkimdi. Şehre bu havayı veren mimarî yapıları ziyaret edince, bu şehrin camilerinin müstakil bir çalışma olarak yayınlanması gerektiği kanaati oluşmuştu. İşte bu kitap bu niyetle ortaya çıkmış olup, Kuzey Afrika'daki İslâm şehirlerinin en önemlilerinden olan Tilimsân'ın ülkemizde de tanınması ve başka çalışmalara vesile olması niyetiyle kaleme alınmıştır. Çalışmada kullandığımız ve kaynağını belirtmediğimiz fotoğrafların tamamı tarafımızca 2018 senesinde Tilimsân şehrinde gerçekleştirdiğimiz alan çalışmalarında çekilmiştir. Bazı yapıları ziyaret etmemize rağmen fotoğraf çekme yasağından dolayı maalesef fotoğraflayamadık. Bu yapıları anlatırken farklı kaynaklardan bulduğumuz fotoğrafları kullandık.

Çalışmaları yürütürken bölgeyi tanıtan ve rehberlik yapan sevgili arkadaşım Dr. Asma Benhalilem'e, dikkatli okuması,

tavsiyeleriyle katkıda bulunan ve kitabın editörlüğünü yapan kıymetli Hocam Prof. Dr. Süleyman Berk'e ve yapıların planlarını güncelleyen, planı kaynaklarda yer almayan Sîdî Ebu'l-Hasan et-Tenessî Camii ve Meşver Camii'nin plan çizimlerini yapan değerli kardeşim Dr. Mustafa Tahir Ocak'a teşekkür ederim.

Dr. Sümeyra Ocak Ahmed
Üsküdar, Ocak 2025

Kaynakça

- Ali, Ahmed. "The Golden Rectangle in the Prayer House of some Tlemcen Mosques". *Journal of Education College for Women for Humanistic Sciences* 1/28 (2021), 289-304.
- Antonio, Almagro. "The Great Mosque of Tlemcen and the Dome of its Maqsura". *Al-Qantara* 36/1 (2015), 199-257.
- Barges, L'Abbe J. J. L. *Tlemcen, Ancienne Capitale du Royaume de ce Nom : sa Topographie, son Histoire, Description de ses Principaux Monuments*. Paris, 1859.
- Bourouiba, hazırlayanlar: M. vd. "Les mosques en Algerie". *Les mosques en Algerie*. SNED, 1970.
- Brosselard, Charles. "Les Inscriptions Arabes de Tlemcen". *Revue Africaine* 14 (1858), 81-94.
- Brosselard, Charles. "Les Inscriptions Arabes de Tlemcen: III Le Mosquée Abou L-H'acen ou Bel-H'acen". *Revue Africaine* 15 (1859), 161-166.
- Brosselard, Charles. "Les Inscriptions Arabes de Tlemcen: VII El-Mansoura". *Revue Africaine* 17 (1859), 321-340.
- Brosselard, Charles. "Les Inscriptions Arabes de Tlemcen: XI Mauselé du Cheikh el-Ouali Sidi Boumedin". *Revue Africaine* 20 (1859), 80-93.
- Brosselard, Charles. "Les Inscriptions Arabes de Tlemcen: XIII/IX Mosquée et Medersa Sidi- Boumedin". *Revue Africaine* 18 (1859), 401-419.

- Brosselard, Charles. "Les Inscriptions Arabes de Tlemcen: XII Mosquée du Meshouar". *Revue Africaine* 22 (1860), 240-253.
- Brosselard, Charles. "Mémoire Epigraphique et Historique sur Les Tombeaux des Emirs Beni-Zeiyan et de Boabdil Dernier Roi de Grenade, Découverts a Tlemcen". *Journal Asiatique*, 1-200.
- Chergui, Samia. *Les mosquées d'Alger : Construire, Gerer et Conserver (XVIe-XIXe Siecles)*. Presses de l'Université Pris-Sorbonne, 2011.
- Cornell, Vincent J. "The Way of Abu Madyan : doctrinal and Poetic Works of Abu Madyan Shu'ayb ibn al-Husayn al-Ansari (c. 509/1115-16-594/1198)". *The Way of Abu Madyan : Doctrinal and Poetic Works of Abu Madyan Shu'ayb ibn al-Husayn al-Ansari (c. 509/1115-16-594/1198)*. The Islamic Texts Society, 1996.
- Doğan, Belkıs. *Antik Devirden İslâmiyete Sanat ve Tasavvufta Semboller*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2024.
- Golvin, Lucien. *Essai sur l'architecture Religieuse Musulmane : l'art Hispano-Musulman*. Paris: Editions Klincksieck, 1979.
- Hoag, John D. "Western Islamic Architecture". *Western Islamic architecture*. George Braziller, 1963.
- İbn Haldûn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ. *Buğyetü'r-Ruvvâd fî Zikri'l-Mülûki min Benî 'Abdihvâd*. 2 Cilt. Cezayir: Imprimerie Orientale Pierre Fontana, 1903.
- İbn Meryem, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Bustân fî Zikri'l-Evliyâ ve'l-Ulemâ bi-Tilimsân*. Cazayir: Sealebiyye Matbaası, 1908.
- İbn Meryem, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed - Kadî, Muhammed b. Yûsuf el-. *Kitabü'l-Bustân fî Zikri'l-Evliyâ ve'l-Ulemâ bi-Tilimsân*. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2010.
- İlter, Aziz Samih. *Şimali Afrika'da Türkler*. 2 Cilt. İstanbul: Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1936.
- İsmail, Kemal Anânî. *el-Âsârü'l-İslâmiyye fî'l-Mağrib*. Darü'l-Vefa li-Dünya, 2016.
- Kavas, Ahmet. "Tilimsân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/159-163. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Marçais, Georges. *Manuel d'art Musulman: l'architecture : Tunisie, Algérie, Maroc, Espagne, Sicile*. Paris : Editions Auguste Picard, 1926.
- Marçais, William - Marçais, Georges. *Les Monuments Arabes De Tlemcen*. Paris: Ancienne Librairie Thorin et Fils, 1903.

- Mezîdî, Ahmed Ferîd el-. *Şeyhü's-şüyûh fî'l-emsâr Ebu Medyen el-Gavs : ercemetuhû - şüyûhuhû ve telâmizetuhû ve ashâbuhu - nusûsuhû*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Ministère de L'Information. "L'architecture Algérienne". *L'architecture Algérienne*. SNED, 1970.
- Nagy, Peter T. "Notes on the 14th Century Ya'qubiyya Complex in Tlemcen, Algeria". *Periodica Polytechnica Architecture* 49/2 (2018), 126-134.
- Ocak Ahmed, Sümeyra. *Fas'ta İslâm Mimarîsi*. Konya: Palet Yayınları, 2024.
- Semar, Amine. "Tlemcen, Nédroma, Berceaux Zyanide et Almohade". *L'Art Islamique en Méditerranée; Algérie: Une Architecture de Lumière Les Arts de l'Islam en Algérie*. Algeria: Muslim With No Frontiers, 2017.
- Stanford, Charles Thomas. "About Algeria : Algiers, Tlemcen, Constantine, Biskra, Timgad". *About Algeria : Algiers, Tlemcen, Constantine, Biskra, Timgad*. John Lane the Bodley Head, 1912.
- Ubûdî, Câsim el-. "İBN HALDÛN, Ebû Zekeriyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/12-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Ulupınar, Hamide. "İbn Arabî'nin Mürşidi Ebu Medyen el-Mağribi : Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri ve Medyeniyye Tarikatı". *İbn Arabî'nin mürşidi Ebu Medyen el-Mağribi : hayatı, eserleri, tasavvufî görüşleri ve medyeniyye tarikatı*. 296 s.; 23 cm. Gelenek Yayıncılık, 2013.
- Vezzân, Hasan b. Muhammed el-Fâsî el-. *Vasfû İfrîkya*. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1983.
- Tlemcen et Sa Region*. Toulouse: Le Syndicat D'Initiative de Tlemcen, 1921.

Dizin

A

Abdülvâdiler 15, 24, 32
Ağadir 23, 24, 46, 48, 112
Aneze 41, 42

B

Brosselard 17, 26, 30, 50, 57, 58,
59, 74, 83, 92, 99, 105, 115, 116

E

Ebû Hammû 15, 72
Ebû Saîd Osman 50, 51, 92
Emir Abdülkadir 27, 28
Endülüs 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14,
24, 26, 31, 37, 58, 66, 77, 79,
82, 83, 91, 109, 110, 111, 112,
113

F

Fâs 82, 89, 90, 109, 111

İ

İşbiliye 14, 26, 57, 58, 79, 89,
109, 111

K

Kartaca 112

M

Mağrib 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14,
16, 18, 19, 23, 29, 30, 31, 32,
37, 40, 41, 52, 58, 65, 66, 68,
71, 73, 74, 79, 81, 82, 83, 84,
91, 93, 94, 109, 110, 111, 112,
113, 116
Mansûre 25, 77, 78, 79, 80, 81,
84, 85, 86, 87, 88, 110, 111, 112
Medrese 101
Merakeş 24, 66, 67, 79, 81, 83,
84, 89, 90, 109, 110, 111
Merîniler 14, 25, 49, 67, 77, 79,
82, 84, 94, 107
Meşver 12, 27, 59, 70, 71, 72, 73,
74, 75, 76, 77, 109, 110
Minare 44, 70, 74, 75, 77, 87,
88, 95
Mukarnas 94
Murabıtlar 9, 14, 24, 29, 79, 81
Muvahhidler 9, 14, 24, 30, 49, 66,
70, 79, 81, 83, 84

O

Osmanlılar 9, 10, 14, 27, 109, 113

R

Roma 9, 23, 47, 112

S

Sîdî Ebû Medyen 60, 66, 89, 93,
94, 95, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 110, 111, 112

Sîdî el-Halevî 57, 58, 59, 61, 62,
63, 66, 110, 112

T

Tilimsân 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14,
15, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 48, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 64, 65, 66, 71,
72, 73, 77, 87, 89, 90, 109, 110,
111, 112, 113, 116

Tilimsân Ulu Cami 24, 29, 30,
31, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41,
42, 43, 44, 45, 109, 110, 111

Tuleytula 10, 26

Türbe 105, 106

V

Vehran 7, 13, 15, 22, 26, 27, 58

Y

Yağmurasan b. Zeyyân 24, 46, 70
Yahyâ İbn Haldûn 15

Z

Zeyyâniler 9, 10, 13, 14, 15, 24,
25, 26, 31, 32, 43, 46, 47, 49,
71, 77
Zillic 88

TİLİMSÂN CAMİLERİ

Tilimsân, yüzyıllardır süregelen İslâm sanatının, kültürünün ve mimarî ihtişamının mirasını barındıran önemli bir şehirdir. Cezayir'in kuzeybatısında yer alan ve "Mağrib'in İncisi" olarak bilinen bu tarihî şehir, Murabıtlar, Merîniler ve Zeyyâniler döneminde inşa edilmiş, Kuzey Afrika'nın muhteşem camilerinden bazılarına ev sahipliği yapmaktadır.

Tilimsân Camileri, bu tarihî yapıları dönem, plan, malzeme-teknik ve tezyîni özellikleri ile inceleyerek, yapıların sanat tarihi, kültür ve medeniyet açısından önemlerine dikkat çekmektedir. Şehrin merkezinde yer alan Ulu Cami'nin zarafeti, Mansûre Camii'nin âbidevî minaresi, Şeyhu'l-Meşâyih ünvanı ile tanınan Sîdî Ebû Medyen'in mübârek kabirlerinin de bulunduğu Sîdî Ebû Medyen Külliyesi'nin maneviyatı ve nicesi bu kitapta okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

Sanat tarihi ve mimariye ilgi duyan araştırmacılar için yeni çalışma alanları; seyahat tutkunları için de yeni rotalar keşfetmeye yardımcı olabilecek bu eserin faydalı olmasını temenni ediyoruz.

